

FİİLDE ÇATI

Çatı, fiil cümleleriyle doğrudan alakalı olan bir kavramdır. Özne ve nesneyle ilgili doğrudan bir bilgi gerektirir. Aynı zamanda anlatım bozukluğu sorularında da karşımıza çıkmaktadır.

BİLİNMESİ GEREKENLER

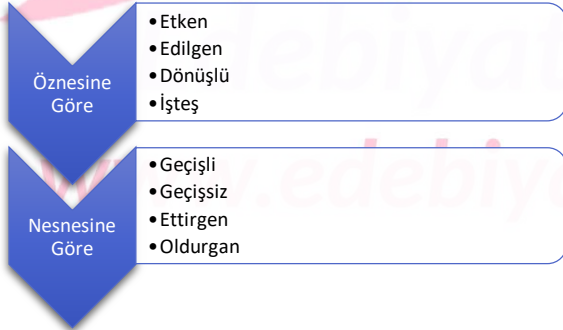
- ✓ İsim cümlelerinde çatı aranmaz.
- ✓ Çatı ekleri, fiilden fiil yapım eki görevindedir.

ÖRNEK

- Diyarbakır, tarihî zenginlik konusunda birçok kentten öndedir.
- Bu konuda maalesef ki insanlık, perişan bir hâldedir.

Bu örnekler, isim cümleleridir. Nitekim yüklem-leri isim olduğu için isim cümlesi durumundadırlar. Bu doğrultuda bu cümlelerde çatı aranmaz.

- ✓ Türkçede çatı, öznesine ve nesnesine göre incelenir.

ÖZNE – YÜKLEM İLİŞKİSİ

ETKEN FİİLLER

Yüklem bildirdiği işi gerçekleştiren ögenin bulunduğu fiillerdir.

- ✓ Açık veya gizli özne bulunur.
- ✓ Yüklemde -I, -n, -ş gibi edilgenlik, dönüşlülük ve işteşlik ekleri bulunmaz.

ÖRNEKLER

- Bir şarkı söyler yüreğim uzak şehirlerde.

- Hiçbir bilgisayar oyunu bana haz veremez artık.
- Bir daha karışma benim işime

EDİLGEN FİİL

Yüklem bildirdiği işin kimin tarafından gerçekleştirildiğinin bilinmediği fiillerdir.

- ✓ Cümlede sözde veya örtülü özne yer alır.
 - ✓ İşten etkilenen öge “nesne”, özne görevi kazanır.
- ✓ Yüklem, etken fiilden farklı olarak - (ı)l, -n eklerini alır.

NOT: Cümlelerin öğeleri notunda verdiğimiz özne çeşitlerini incelemeyen çatı konusuna geçmeyiniz.

KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEK

- Devlet, şehre giriş çıkışları kapattı.

*Bu örnekte yüklem, “kapattı” eylemidir. Kapatma işini yapan ise “devlet”tir. Yani burada işi yapan bellidir. O yüzden burada cümle fiili, **etken** çatılıdır.*

- Şehre giriş çıkışlar kapatıldı.

Örnekte “kapat-“ fiili, “-ıl” ekini almış. Ancak burada direkt bu ekten iş çözülemez. İş yapanın bilinmesi gerekiyor. “Kapatılan ne? Şehre giriş çıkışlar.” Peki, “şehre giriş çıkışlar” kendi kendine kapatılabilir mi? Elbette hayır. İş yapan biri var ancak bu cümlede işi yapan tespit edilemiyor. Bu nedenden ötürü bu fiil, edilgen çatılıdır.

- Dün gece sabaha kadar çalıştı.

Örnekte “çalışma” işini yapan kişi tespit edilebilir. Yüklemde çatı ekleri bulunmamakta. “Sabaha kadar çalışan kim?” sorusuna “o” gizli öznesi cevap verir. Yani işi yapan bellidir. Bundan ötürü bu cümle fiili, etken çatılıdır.

- Dün gece sabaha kadar çalışıldı.

Örnekte “çalış-“ eyleminin “-ıl” ekini aldığı görülmektedir. Ancak cümlede öznenin var olup olmadığı aranmalıdır. “Çalışan” kim sorusuna net bir cevap bulunmamaktadır. Sonuçta bu

eylemi gerçekleştiren biri bulunmaktadır. Ancak bu cümlede o işi yapanı belirleyemediğimiz için “çalışılma” eylemi, edilgendir.

UYARI: Örtülü özne bulunan cümleler de “edilgen” görevlidir. “-ce, -ca” ve “tarafından” kelimeleri, örtülü özneyi oluşturur. Ancak işi yapanın, yüklem sorulan soruya tam cevap vermesini engeller. Bu nedenle bu tarz cümlelerin yüklemi “edilgendir.”

> Tüm sınıfları hizmetliler, dikkatlice boyadı.

Bu örnekte, yüklem “boyadı” kelimesidir ve “çatı ekleri” yer almaz. Aynı zamanda işi yapan da bellidir.

> Tüm sınıflar, hizmetliler tarafından boyandı.

Cümleye baktığımızda yüklemde “-n” çatı ekini görmekteyiz. Bu nedenle bu kelime artık etken olamaz ancak yine de özneyi belirlemeye çalıştığımızda sorumuza tam bir cevap verilmediğini görüyoruz. Yani “boyanan” ne? Tüm sınıflar. Peki, sınıfları boyayan kim? “Hizmetliler” diyebilirsiniz ancak bu “tarafından” kelimesini yok saydığınız anlamına gelir. Hizmetliler kelimesine “tarafından” kelimesi eklendiğinde sorunuza cevap vermez. Sınıfları boyayan kim? “Hizmetliler tarafından”. Öğeler bulunurken “tarafından” kelimesi yok sayılamayacağı için “hizmetliler” kelimesine dâhil edilir. Görüldüğü gibi işi yapanı tam sunmamakta. Bundan ötürü bu cümlemin yüklemi edilgen olur.

DİĞER ÖRNEKLER

- > Bu köy, yıllar yıllar öncesinde kuruldu.
- > Bu anlattıklarım, sanırım birileri tarafından duyuldu.
- > Tüm anlatılar, yüzyıllar öncesinden yazıya geçirildi.
- > Dün gece gökyüzünde bir cisim görülmüş.
- > Dede Korkut Hikâyeleri, Türklüğün simgesi olarak gösterilir.
- > Osmanlı zamanında evde hasta varsa eğer, o eve gidilmez, hasta rahatsız edilmezmiş.

> Araçlar dün gece çalışıldı bildiğim kadarıyla.

DÖNÜŞLÜ FİİL

İşi yapanın, aynı zamanda işten etkilendiği fiillerdir.

- ✓ Yüklem, “-ı, -n” eklerini alır.
- ✓ Açık ya da gizli özne bulunur.
- ✓ Edilgen fiilden farkı işi yapanın bilinmesidir.

KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEK

> Tüm bunları sabaha karşı söyledi.

Örnekte “söyledi” yüklemi “edilgenlik, işteşlik ya da dönüşlülük çatı eki” almamış durumda. Cümlede işi yapanı tespit edebiliyoruz. Cümlede gizli özne var, o vakit bu cümle “etken” bir cümledir.

> Tüm bunlar bana dün gece söylendi.

Yükleme baktığımızda “söylendi” ifadesini görüyoruz. Yüklemde “-n” eki bulunmakta ancak bu ifade, onun edilgen olması için yeterli değildir. Cümledeki anlama çok dikkat edilmelidir. Söylenen şey, “tüm bunlar”dır. Bu “tüm bunlar” kendi kendine söylenemez. Yani söyleyen biri bulunmaktadır.

> Olanları duyunca zavallı kız sabaha kadar söylendi.

Bu cümlede dikkat edilirse yine “-n” eki bulunmaktadır. Ancak burada anlam çok önemli bir konumda. “-n” eki yer aldığı için bu cümle etken olamaz ancak cümlede işi yapan bellidir ve işten de aynı zamanda etkilenmektedir. Yani “söylenen” kim? Zavallı kız... İşten etkilenen kim? Yine zavallı kız... İşte işi yapan belli olduğu için ve işi yapan, işten etkilendiği için “dönüşlü” çatılı bir fiil ortaya çıkar.

DİĞER ÖRNEKLER

- > Bu yaptıklarına çok kırıldım.
- > İnsanlar, bu olaylardan sonra hayata sınıksı sarıldılar.
- > Hakkında söylenenlere çok üzülecek.

NOT: “-leş, “-len” ekleri, cümleye anlamsal olarak dönüşlülük katabilir. Özel bir soru tipi olarak sorulabilir.

Yıllar geçtikçe güzelleşiyorsun.
O çocuk çok uslanmış bu aralar.

İŞTEŞ FİİL

Yüklemin bildirdiği işi yapanın belli olduğu ve birlik-telik ya da karşılıklılık anlamının katıldığı fiillerdir.

- ✓ Açık ya da gizli özne bulunur.
- ✓ Fiil, “-ş” eki yer alır.
- ✓ Karşılıklı ya da birlikte yapma anlamı vardır.

ÖRNEKLER

- İnsanlar bomba seslerini duyunca sağa sola kaçıştı. (Birliktelik anlamı)
- Oyuna geçmeden önce dostuyla selamlaştı. (Karşılıklı yapma anlamı)
- Fırtınanın etkisiyle kuşlar uçtu dallardan.

NOT: İşteşlik ekinin bulunmadığı hâlde bazı kelimelerde “işteşlik” anlamı yer alabilir. Cümledeki anlama çok dikkat edilmelidir.

Savaş-, barış-, yarış-, güreş-...

NOT 2: Esasen bu kelimelerde bir işteşlik eki yer alır ancak bu kelimelerdeki işteşlik eki zamanla kalıplaşarak kelimeyle bütünleşmiştir.

NESNE- YÜKLEM İLİŞKİSİ

GEÇİŞLİ FİİLLER

Nesne alabilen fiillere, geçişli fiil denir.

- ✓ Geçişli fiiller, anlam bakımından kılış fiilleridir aynı zamanda.

Pratik: Kelimenin başına “onu” getirerek nesne alıp alamayacağını kontrol edebilirsiniz.

ÖRNEKLER

- Bizi dün gece toplantıya **davet etti**.

Bu tarz cümlelerde dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de birleşik fiillerin parçalanmaması gerektiğidir. Davet et- fiili geçişli bir fiildir. Nesne alabilir.

- Sana birkaç kırık dökük hatıra **gönderdim**.
- Tüm kaynakları yanına **aldı**.
- **Fark ediyorum** bıraktığın tüm acıları.
- Tüm tarlayı sabaha kadar biçtiler.
- Sergiliyorlar ruhumu karanlık kentlerde.

NOT: Bir cümlemin yüklemi geçişli olduğu hâlde o cümlede nesne bulunmayabilir.

Saatlerce çalışıp sabaha kadar yazdı.

ETTİRGEN FİİLLER

Geçişli bir fiilin üzerine -r,-t, -dir eklerinden birinin getirilmesiyle o fiilin geçişlilik derecesi artırılır. Böylelikle ortaya “ettirgen fiil” kavramı çıkar.

- ✓ Bir başkasına yaptıрма anlamı vardır.

KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEKLER

- Herkes onu bir büyük olarak sayıyordu.

Say- eylemi, nesne alabilen bir eylemdir ve geçişli bir fiildir. Bu eylemi -r, -t, -dir eklerinden birini getirerek tekrar geçişli yapabiliriz.

- Herkese kendini büyük olarak saydırıyordu.

Görüldüğü gibi say- eylemi, -dir ekini alarak geçişlilik derecesini bir kez daha artırmıştır. “Onu say-“ ve “onu saydır-“ eylemlerinden anlıyoruz ki geçişli bir fiil tekrar geçişli olmuştur.

DİĞER ÖRNEKLER

- Tüm kumaşları terziye **kestirdi**.
- Polis, tüm araçları köşeye **çektirdi**.
- Bütün suyu zorla **ıçtırdı** işçilerine.
- Tüm kuralları Çelebi’ye **yazdırmış**.

DİKKAT: Fiilleri çözümlerken eklere dikkat etmek gerekir ancak anlam da bir o kadar önemlidir. Misa-len “**kestir-**” eylemi “şekerleme yapmak anlamına gelirse” geçişsiz bir fiil olacağından ettirgenlik özel-liği taşımaz. Bu yüzden sadece kelimeleri değil, cümleleri de okuyarak inceleme yapmalısınız.

GEÇİŞSİZ FİİLLER

Cümle içinde nesne alamayan fiiller, çatı bakımın-dan geçişsiz olarak kabul edilirler.

- ✓ Edilgen fiiller, aynı zamanda geçişsiz fiiller-dir.
- ✓ “Onu” kelimesini kabul etmezler.
- ✓ Oluş ve durum fiilleri, geçişsiz fiile örnektir.

Pratik: Geçişsiz fiiller, nesne alamayacağı için cümlelerin öğeleri sorularında geçişsiz fiilin olduğu yerde nesne bulunmaz diyebilirsiniz.

ÖRNEKLER

- ✓ Dün gece sabaha kadar **uyudum**.
- ✓ Peynir, üstüne konan sudan ötürü **çöktü**.
- ✓ **Küstüm** ben bu yaptıklarından ötürü.
- ✓ **Yıkıldı** yolunu bekleyen şehir.
- ✓ Bu hırsız senelerdir **aranıyor**.

NOT: Bir kelime öznesine göre edilgen, nesne-sine göre geçişsiz olabilir. Bunda bir sıkıntı bulun-mamaktadır.

NOT: Bazı kelimeler, kullanıldığı cümledeki anla-mına göre geçişli ya da geçişsiz olabilir. Anlama çok dikkat edilmelidir.

Bu sene hiç durmadan denizde yüzdüm. (geçişsiz)
Kurbanın derisini saatlerce yüzdü amcam. (geçişli)

Örneklere bakıldığında birinci cümlede anlamca iş-ten etkilenen bir öge getirilemezken ikinci cümlede işten etkilenen öge bulunmaktadır. Bu nedenle an-lam önem arz eder.

NOT: Geçişsiz fiiller nesne alamayan fiillerdir. Bu ne-denle edilgenlik eki alsalar dahi cümle içinde özne görevi kazandırabileceğimiz bir “nesne” bulunmaya-cağı için o cümlede **özne yer almaz**.

ÖRNEKLER

- Dün akşam ağaçlar altında oturuldu.

Otur- fiili nesne alamaz. Bu nedenle üzerine -ul edil-genlik eki aldığında özne görevini devredebileceği-miz bir nesne de cümlede olmayacaktır. İşte bu tür cümlelerde meçhul özne kavramı yer almaktadır.

- Bu şehirden bir türlü uzaklaşılamıyor.

Uzaklaş- fiili geçişsiz bir fiildir. Nesne alamaz. -ıl edil-genlik ekini de aldıktan sonra özne görevini yine dev-redemeyeceğimiz için bu cümlede özne geçerli olma-yacak, meçhul özne kavramı devreye girecektir.

OLDURGAN FİİLLER

Geçişsiz fiillerin üzerine -r, -t, -dir ekleri getirilerek geçişli yapırlar. Bundan ötürü de ortaya **oldurgan fiil** kavramı ortaya çıkar.

KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEKLER

- Tüm hisleri bozuk bir yol üstüne düştü.

Düş- eylemi, nesne alamayan bir eylemdir. Bu ey-lem üzerine -r eki getirilerek geçişli yapılabilir.

- Tüm hislerini bozuk bir yol üstüne **dü-şürdü**.

Eylemi parçaladığımız zaman düş- eylemi üzerine -r eki getirilerek düşür- eylemine dönüştürülmüş. Kısa-cası “onu düş-“ dediğimizde kabul etmezken “onu düşür-“ dediğimizde nesneyi alabilmektedir.

DİĞER ÖRNEKLER

- Tüm insanları şu köşeye **yatırın**.
- Bu kâğıtları bana **uzatır mısın?**
- Köyde çıkan yangını **söndürmüs** köylüler.